

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Голікова Олександра Сергійовича
на тему «Фабрикація порядку. Знання в конституюванні соціального»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології.**

Актуальність теми дисертації. Невідворотність, стримкість та глобальність суспільних змін, що відбуваються у світі являються об'єктом для наукових досліджень на засадах практично усіх існуючих парадигмальних соціологічних моделей. Але, поза увагою таких спроб залишаються невирішені питання, що пов'язуються з дослідженнями динаміки і статичності соціального, яке виступає в якості підґрунтя, своєрідної першоматерії для суспільної поведінки та діяльності людей. Особливо важливими у такому аспекті уявляються й питання, що пов'язуються з продукуванням знань про суспільне, причини їх виникнення, напрямки змін таких знань, а також специфіку нарощування, накопичування та застосування у житті суспільства.

Отже існує достатньо гостра потреба не тільки в осучасненні, а й у розвитку знань про суспільство та його проявах у форматі соціального. До того ж, на сьогодні ще не вирішене питання про визначення соціального з точки зору його сутності, специфічності змісту та рівневості проявів. На порядку денному, для сучасних соціологів – теоретиків стоїть завдання відновлення, з урахуванням змін в умовах соціального буття, знань про єдність, органічність суспільства як системи зі зміщенням акцентів теоретизування з соціального на соціетальний рівень.

У черзі проблем, що потребують вирішення за рахунок соціологічного теоретизування також стоїть співвідношення різних інстанцій продукування, як “соціального порядку”, так й “порядку соціального”. Оскільки соціальне стає не тільки наслідком системної еволюції, а й може бути результатом стихійного усталення настав час для з'ясування чинників виробництва

соціального за рахунок використання нової категорії “фабрикація” та зрушення спроб аналізу соціального як специфічного структурного елементу людської дії. Цьому має сприяти переорієнтація сучасної соціології знання з досліджень, мікроаспектів відтворення суспільства, без врахування внутрішньої конституції знання на опрацювання системних макроаспектів цих процесів. Отже спроби соціологічного аналізу процесів конституювання соціального, його структур та рівневості на засад спеціально вироблених знань значною мірою актуалізується.

Саме ці міркування можуть вважатися підґрунтям для визнання теми дослідження Голікова О.С. актуальною та такою, що має перспективи для подальшого розвитку соціологічного теоретизування у вітчизняній соціологічній науці.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Ретельне вивчення тексту дисертації дає підстави для висновку про достатню ступінь обґрунтованості основних наукових положень і висновків, що були сформульовані автором. Вони забезпечуються, як використанням великої кількості теоретичних напрацювань зроблених науковими попередниками, так й значного обсягу залучених емпіричних даних. Також належний ступінь обґрунтованості наукових положень забезпечується використанням арсеналу методів .

Так, теоретико-методологічною базою дисертаційного дослідження обрані різноманітні концепції, що були сполучені автором в єдине ціле у напрямку від концептуалізації антропологічних підстав соціального через опис соціальних Другого й Третього, з'ясування проблем порядків соціального, комунікації, знання, свідомості, звязку часових та просторових відносин, до визначення повсякденності як місця розгортання праксису з приводу знання.

Емпіричні дані, що використовуються автором отримані ним особисто або за його участю. Головним чином вони містяться у матеріалах досліджень: «Сучасні університети як осередки формування майбутньої інтелектуальної

еліти» (2000–2001 рр., номер державної реєстрації 0100U003309, керівник – д.с.н., проф. Л. Г. Сокурянська), «Проблеми формування громадянської ідентичності молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства» (2008–2009 рр., номер державної реєстрації 0108U001642, керівник – д.с.н., проф. Л.Г. Сокурянська); «Духовний світ сучасного студентства: національні джерела та глобальні орієнтири» (2010-2011 рр., номер державної реєстрації 0110U001436, керівник – д.с.н., проф. Л.Г. Сокурянська); «Традиційні, модерні та постмодерні цінності в українському мегаполісі (приклад Харкова)» (2017 р., номер державної реєстрації 0117U003722, керівник – д.с.н., доц. О.О. Мусієздов) тощо.

Арсенал методів дослідження, використаний Голіковим О.С. може бути представлений, як загальнонауковими методами (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, аналогія, індукція, дедукція та системний аналіз), так і методами порівняльного аналізу, факторного аналізу даних, аналізу результатів фокусованих групових інтерв'ю тощо.

Значною мірою забезпеченню високого рівня обґрунтованості наукових положень і висновків сприяв виконаний автором обсяг роботи в процесі спроби упорядкування категоріальної системи за рахунок внесення до неї категорій інтернального та екстернального фокусів аналізу знання. Це було одним з ключових завдань дисертаційного дослідження та, будучи апробованим в серії досліджень, дозволило отримати результати, що експлікують у теоретичному вимірі порядок соціального як знаннєво організованої реальності.

Про високий рівень обґрунтованості висунутих автором наукових положень свідчить також те, що у дослідженні знання та соціальне розглядаються системно. О. Голіков поліаспектно розширює проблематику соціального використовуючи досягнення антропології, історії, філософії, культурології, не зводячи своє дослідження до формату соціології знання. Центральна гіпотеза дослідження висунута автором полягає у тому, що знання як судження про реальність, яке є конституюнтом соціального, задає

імпульс для подальшого виходу на високий теоретичний рівень, на якому передбачається розкривати проблему знаннєвої природи соціального.

Перш за все, О. Голіков здійснив глибоку аналітичну роботу в пошуках фундаменту знаннєвої перспективи та знайшов її (див. розділи 1.1-1.2) в антропологічних розробках британських та німецьких вчених (Б. Малиновський, А. Редкліфф-Браун, А. Гелен, Х. Попітц тощо). В подальшому на мікрорівні автор розгортає діалектику Другого та Третього (с. 72-128), а на макрорівні – діалектику режимів та порядків (розділ 1.3, с. 141-174). Дисертант доводить, що врахування соціального Третього (тобто узагальненого соціального Другого) є конститутивним для того, що є знанням, а знання, в свою чергу, на мікрорівні є точкою перетину погляду діяча («Першого»), об'єкту знання та Третього, крізь призму якого об'єкт сприймається та впізнається. Для соціологічного пізнання такий епістемологічний хід є новим, оскільки дозволяє, враховуючи вказані автором ідеї контингентності (за Н. Луманом) та репрезентації (у постструктуралістів), не втрачаючи свій предмет дослідження, використовувати міждисциплінарні напрацювання.

Дисертанту вдалося уникнути спокуси мікросоціологізації, а також абсолютизації повсякденності (характерної для соціології знання останніх 30 років). До надбань роботи, безумовно, варто віднести авторську розробку потенціалу мезорівня дослідження обраної ним проблематики. З цієї точки зору безумовними надбаннями роботи є синтетична не тільки в теоретико-методологічному (з позицій синтезу макро та мікро), але й у концептуальному плані позиція, що допомагає поєднати комунікативний підхід (підрозділ 2.1.1), проблематику знаку та смислу (п. 2.1.3), результати досліджень в області форм суспільної свідомості (див. підрозділ 2.2), а також результати осмислення співвідношення влади та знання (підрозділи 2.3.1 та 2.3.2).

З урахуванням цих пошуків переробка теоретико-методологічного та концептуального апарату, здійснена автором, виглядає цілком

обгрунтованою: адже виявляється, що саме на цьому мезорівні, в точці концептуальної зустрічі «першого», Другого та Третього, з одного боку, і порядків соціального, з іншого, найбільш плідно спрацьовує запропонований ним підхід. З цієї точки зору варто зазначити, що розгорнутий автором у розділі 3 підхід до вирішення проблем соціологічного дослідження знаннєвих процесів конституювання порядків характеризується фундаментальністю та ґрунтовністю. Нарешті, така логіка виводить автора у розділі 4 на різноаспектне дослідження чинників, модусів та процесів конституювання соціального як знаннєвого продукту – досліджуючи культурне споживання (п. 4.1), право як форму суспільної свідомості (п. 4.2), протокольні структури мікроінтеракцій (п. 4.3), листи як структурні об'єктивації знаннєвості соціального (п. 4.4).

Достовірність та новизна висновків і рекомендацій. Слід визнавати, що до сьогоденішнього часу у вітчизняній соціології комплексно не досліджувалося питання конституювання соціального як знаннєвого продукту, а також процеси та процедури фабрикації порядку соціального. Представлене дослідження є першим концептуальним досягненням такого плану у вітчизняній соціології. Дисертант достатньо вдало формулює програмні елементи дослідження (мета, завдання, об'єкт, предмет, основні гіпотези) у відповідності до обраної теми.

Про високий рівень достовірності роботи свідчить те, що автором використовуються емпіричні дані, що були отримані ним:

1. Під час його участі у виконанні науково-дослідних тем кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;
2. У ході співпраці за проектами Соціологічної асоціації України (на цьому ґрунтовано п. 4.3);
3. За результатами самостійних дослідницьких проектах (результати яких репрезентовано та проаналізовано у п. 4.2 та 4.4).

Новизна дисертаційного дослідження полягає у спробі описати сутність соціального як продукту взаємодії з Другим та з Третім (п. 1.2 та

2.2), розкритті автором осей упорядкування знання (с. 335-345), концептуалізації поняття «протокол» та протокольної природи мікроструктурування соціального (п. 4.3), обґрунтуванні процедур та процесів конституювання соціального знання засобами (п. 4.4).

Варто відмітити, що суттєву новизну містить також авторська розробка, здійснена в стилістиці Н. Еліаса, у полі виокремлення біофізіологічного як специфічного знаннявого модусу (див. с. 56-71).

Заслуговує на увагу здійснене автором теоретичне переосмислення категорії «форми суспільної свідомості», що трансформується автором у категорію «форми суспільної свідомості/знання». Це виступає безперечним елементом новизни, оскільки у запропонованому концепті особливо виділяється розуміння структур знання в різних формах суспільної свідомості: тут автором ретельно та послідовно показано, що релігія, наука, ідеологія, мистецтво, міфологія, повсякденний світогляд є процесом і результатом виробництва, постачання, розподілу та споживання певним чином структурованого часу, простору і діяльності, що наповнює їх.

Науковою новизною відзначається також аргументація авторської категорії “фабрикації” порядку. Дисертант демонструє “індустріалізацію” виробництва структурованого хронотопу і діяльності, що перевершує суб'єктні можливості сприйняття, переробки та суб'єктивного упорядкування “потoku знання”. За цих підстав виявляється, що будь-яка форма суспільної свідомості та знання є певним знаннявим режимом встановлення ідентичності, схожості або відмінності в рамках одного судження, в різних аксіоматиках, та стає зрозумілим, що форми суспільної свідомості можуть бути впорядковані за віссю представленості Іншого і Третього.

Повнота викладення наукової новизни в опублікованих працях.

Можна впевнено стверджувати, що наявна повнота та кількість публікацій у яких викладено результати дисертаційного дослідження повністю відповідає вимогам МОН України. За темою дисертації здобувач має 48 публікацій, з-поміж яких: 1 індивідуальна монографія (обсягом 34,45 др.а.), розділи у 2

колективних монографіях, 22 статті у наукових фахових виданнях (в тому числі 6 статей у виданнях Польщі, Угорщини та Білорусі), 5 статей у періодичних наукових виданнях, 17 тез доповідей на фахових вітчизняних і міжнародних наукових конференціях. Публікації представляють результати з різних розділів дисертації (про що свідчить список використаної літератури, наведений автором у монографії на с. 540-591). Внесок здобувача у роботахспівавторстві чітко визначено в тексті автореферату (с.12).

Практичне значення дослідження, виконаного О. Голіковим, полягає у тому, що авторська концепція опосередкованості та безпосередності, як знанневих конструктів, так і практичних епіфеноменів має достатній потенціал для подальшої розробки та використання у інших дослідженнях. Запропоновані автором концептуальні положення можуть стати надійним теоретичним підґрунтям для емпіричних досліджень різноманітних знанневих процесів та явищ, використовуватися для експертних оцінок процесів соціально-політичного життя, організації широкого спектру соціальних взаємодій тощо.

З огляду на все вищевикладене, у наявності усі підстави для висновку про те, що дисертаційне дослідження виконано на високому теоретичному рівні, систематизація та ступінь узагальнення одержаних даних свідчать про належний рівень наукової кваліфікації. Аналіз структури та змісту дисертаційного дослідження Голікова О.С. “Фабрикація порядку. Знання в конституюванні соціального” дає підстави констатувати, що дисертаційне дослідження має усі ознаки спеціальності 22.00.01 – “теорія та історія соціології”.

Дискусійні положення та зауваження. Дисертаційне дослідження виконане Голіковим О.С. демонструє вражаючу наукову ерудицію з обраної проблематики конструювання соціального на засадах знанневих процесів, яка стає підґрунтям розбудови оригінальних авторських концепцій. У дисертації міститься деякі положення, які викликають бажання дискутувати та висловити певні зауваження та рекомендації:

1. Здійснена у підрозділі 3.2 спроба епістемології упорядкування та упорядкування епістемології виглядає, безумовно, цікаво, та гносеологічно нагадує процедуру багатовимірного шкалювання, коли вся багатоманітність ознак вкладається у вістовий вимір. Однак запропонований автором перелік осей не засвідчений ним як остаточний та вичерпний. Це та інші питання з цього приводу залишаються невисвітленими, з нашої точки зору.

2. В підрозділах 4.3 та 4.4 автор здійснює в якісній методологічній традиції наукову розвідку мікроконститування соціального, з одного боку, в комунікації face-to-face (чому і присвячено авторський пошук категорії «протокол» та її характеристик), з іншої ж – в епістолярній комунікації. При цьому, складається враження певної фрагментованості результатів такого дослідження, а це ускладнює сприйняття їх як цільної концепції. Чим можна пояснити таку внутрішню фрагментованість побудованої автором концепції? Як узгодити ці дві частини авторської розробки? Чи вибудовуються вони в яку-небудь методологічну ієрархію?

3. Здобувач критично аналізує проблематику знаку, комунікації, судження, смислу, репрезентації. Однак, з нашої точки зору, робота ще більше виграла б змістовно, якби автор звернувся до сучасних розробок Джона Остіна та Джона Серля, їхньої теорематики мовленнєвих актів, філософії свідомості, аксіоматики співвідношення синтаксису та семантики, а особливо – ідеї іллокутивності мовленнєвого акту. Як видається, така розробка аналітичної філософії могла б ще більше збагатити авторську методологію.

4. Автор цілком слушно вказує, що знання може презентуватися як точка перетину площини “об’єкт знання” (будь то річ, знак, дія або комунікація) та прямої “погляд” під певним кутом. У цьому сенсі знання може бути одночасно раціональним та ірраціональним. Було б бажаним отримати більш переконливий коментар щодо умов виникнення ознак ірраціональності.

5. В рамках даного дослідження введено категорію “фабрикації”, яка, з одного боку, вказує на існування у просторі соціального “вузлів”, насичених владними атрибутами, а з іншого – на функціонування цих “вузлів”, які беруть участь у фабрикації. Проте не зовсім зрозуміло, як здійснюється їх функціонування та хотілося б отримати уявлення про вимоги до функціонування таких вузлів з атрибутами влади.

Вказане вище не знижує загальної високої оцінки роботи, та має розглядатися, перш за все, як рекомендації для подальших досліджень. Уявляється, що дисертація підготовлена та здійснена на високому науково-теоретичному та методичному рівнях, в роботі представлено, розгорнуто, аргументовано та експліковано оригінальні авторські розробки теоретичних основ дослідження процесів та модусів конституювання порядку соціального знаннясими засобами, які отримали авторську назву фабрикації порядку. Текст роботи відрізняється концептуальною, семантичною, категоріальною та методологічною глибиною, написаний щільним науковим стилем з використанням яскравої та виразної авторської мови.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів. Аналіз тексту дисертації свідчить про глибоку, змістовну та чітко структуровану наукову новизну в авторському підході до визначення, опису, систематизації та дослідження обраної ним проблеми. У наявності підстави стверджувати, що презентована монографією соціологічна концепція знаннясими засад, вимірів та структур соціального може розглядатися як відкриття нового напрямку в соціології знання. Також робота може претендувати на рамковий статус для подальших досліджень.

Тематика, спрямованість, отримані Голюковим О.С. наукові результати, теоретико-методологічний профіль конференцій, де відбувалася апробація дисертації, монографії та розділів у колективних монографіях, характер та проблематика статей у яких відображено положення дисертації і результати проведеного дослідження, мають безпосереднє відношення до

проблематики розглянутої в дисертації та до спеціальності 22.00.01 – теорія та історія соціології.

Дисертація є самостійною науковою працею, має завершений характер та являється вирішенням актуальної науково-практичної проблеми. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки дисертаційного дослідження.

Актуальність спроектованого та проведеного здобувачем комплексного дослідження, наукова новизна, теоретична та практична значущість отриманих ним результатів, відповідність тексту дисертації заявленій спеціальності, узгодженість тексту дисертації, автореферату та публікацій дають підстави для висновку про те, що дисертація на тему *«Фабрикація порядку. Знання в конституюванні соціального»* повністю відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13, 14 *«Порядку присудження наукових ступенів»*, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567 (зі змінами) до докторських дисертацій, що дозволяє рекомендувати присудження **Олександру Сергійовичу Голікову** наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології.

Доктор соціологічних наук, професор,
Завідувач кафедри соціології та політології
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

 В.В. Бурега

Підпис засвідчую:

Вчений секретар
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
доктор технічних наук, професор

О.Ю. Заковоротний